

Themadag Steltlopers

Op zaterdag 26 maart 1983 organiseerde de NOU in samenwerking met de Nederlandse Steltloper Werkgroep een wetenschappelijke vergadering met als thema „Steltlopers”. Samenvattingen van vijf lezingen die toen zijn gehouden, volgen hieronder. Van de lezing „Winterbiologie van Steenlopers: hoe „duur” is het lopen?” werd geen samenvatting ontvangen. Het Zoologisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit Groningen te Haren (Gr) verleende gastvrijheid.

Dringen op de mosselbank

B. ENS

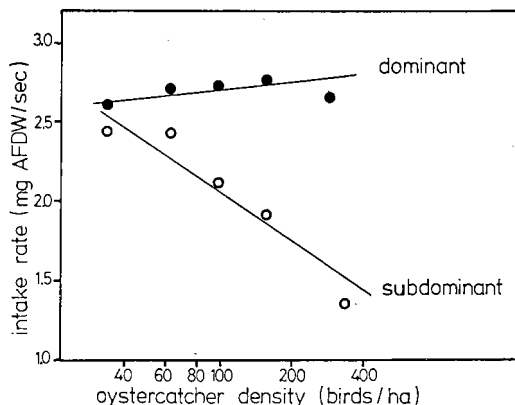
Dierecologen zijn dol op dichtheidsafhankelijke verbanden vanwege de consequenties voor verspreiding en populatiedynamica van diersoorten. Een voorbeeld is het onderzoek aan op mosselbanken foeragerende Scholeksters waar kon worden vastgesteld dat een toename van de scholekster-dichtheid gepaard ging met een afname van de opname-snelheid van voedsel tijdens het foerageren. Het laatste is een hele mond vol zodat ik het afkort tot voedselopname. Om de oorzaken van dit negatieve verband tussen vogeldichtheid en voedselopname te achterhalen, heb ik gedurende de herfst van 1980 gedetailleerde gedragswaarnemingen verricht aan tien door kleurringen individueel herkenbare Scholeksters in het estuarium van de Exe, het studiegebied van de bekende Engelse wadvogelonderzoeker Goss-Custard.

Het was mogelijk van iedere vogel veel gegevens te verzamelen door de grote plaatstrouw van de individuen: vooral de dominante dieren waren stevast te vinden in gebiedjes van een halve ha of minder. Vaak kwamen deze gebiedjes exact overeen met de plek die door Goss-Custard het jaar daarvoor was gevonden, ondanks het feit dat de vogels in de tussenliggende periode gebroed moeten hebben in Schotland, Noorwegen, Nederland of op de Shetlands. De vaste stekken kunnen geen territoria genoemd worden omdat door de bewoner geen pogingen werden ondernomen andere Scholeksters uit het gebied te verdrijven; wel kwamen verjagingen over korte afstand voor. Vaker nog had agressie te maken met het „stelen” van mossels. Het percentage van dit soort interacties dat door een dier gewonnen werd bleek een goede maat voor zijn dominantie. De spaarzame keren dat twee gemerkte dieren met elkaar overhoop lagen, won steeds het individu met de hoogste score.

Het nog niet eerder genoemde „tepieten” leek een belangrijke rol te spelen bij het in stand houden van de dominantie-hiërarchie. Tepieten van solitaire individuen kon opgevat worden als een soort statussymbool: vooral dominante dieren vertoonden het gedrag. Bij de veel zeldzamere en tijdrovende „tepiet-ceremo-

niën” tussen twee of meer Scholeksters leek het om een ritueel gevecht over de onderlinge dominantiepositie te gaan. Deze hypothese veronderstelt dat de dieren elkaar individueel kunnen herkennen. Hiervoor werden enkele indirecte aanwijzingen gevonden, zoals het relatief geringe aantal keren dat dominante dieren werden aangevallen. De grootte van de witte keelvlek bleek bij adulte Scholeksters niet te correleren met hun dominantie, wat niet uitsluit dat de vlek een rol speelt bij de individuele herkenning.

Hoge scholekster-dichtheden kwamen voor aan het begin en einde van de laagwaterperiode, wanneer de dieren op de hoogstgelegen delen van de mosselbank geconcentreerd waren. Dat ging gepaard met zoveel agressie, dat horen en zien mij soms verging. De voedselopname van de twee meest dominante vogels bleek hieronder niet te lijden, maar de voedselopname van de minder dominante dieren vertoonde in het algemeen een sterke afname bij toenemende scholeksterdichtheden (zie figuur 1). Deze afname werd enerzijds veroorzaakt door een toenemend verlies van mossels aan rovende soortgenoten en anderzijds door een afname van het aantal gevonden mossels. Het laatste was waarschijnlijk een gevolg van toegenomen opletendheid en meer ontwijkingsgedrag; noodzakelijk

Figuur 1. Verband tussen opnamesnelheid van voedsel (uitgedrukt in mg asvrij drooggewicht mossel vlees per seconde) tijdens het foerageren en de scholekster-dichtheid (uitgedrukt in aantal Scholekster/ha beschikbare mosselbank) op een logaritmische schaal: (●) de twee meest dominante Scholeksters („dominant”), (○) de minder dominante Scholeksters („subdominant”).

Relationship between intake rate of food (expressed in mg ash-free dry weight mussel flesh per second) during feeding and the density of Oystercatchers (expressed as number of Oystercatchers/ha of musselbed available) plotted logarithmically for: (●) the two top-dominant individuals („dominant”), (○) less dominant individuals („subdominant”).

omdat zonder dit gedrag vermoedelijk nog meer mossels verloren zouden worden.

Het was niet zo dat bij zeer hoge dichtheden de subdominante Scholeksters het bijltje er maar bij neergooiden. Integendeel, vooral de dominante dieren waren dan inactief. Het leek er daarentegen wel op dat de minder dominante individuen hoge scholeksterdichtheden probeerden te vermijden door langer op eerder drooggevalen en weinig geprefereerde mosselbanken te blijven foerageren. Dit is een eerste aanwijzing voor het belang van het sociale systeem voor de wijze waarop Scholeksters zich over het voedselgebied verspreiden. Een volgende stap in dit onderzoek zal moeten zijn, nagaan welke eigenschappen een mosselbank of gedeelte daarvan meer of minder geschikt maken als foerageergebied voor Scholeksters. Het sociale systeem lijkt ook relevant voor de populatiedynamica van de soort vanwege de vermoedelijk slechte overlevingskansen van de zeer subdominante individuen. Dat probleem is echter zo complex dat de oplossing ervan waarschijnlijk nog vele jaren in nevelen gehuld zal blijven.

Ondersoorten bij de Kanoetstrandloper

C. S. ROSELAAR

In Nederland komen twee verschillende populaties van de Kanoetstrandloper *Calidris canutus* voor: een populatie afkomstig van Noord-Canada en Groenland die bij ons ruit en overwintert, en een populatie afkomstig uit onbekende Siberische broedgebieden die alleen bij ons doortrekt en overwintert in (vooral) West-Afrika. Uit onderzoek aan vele huiden in Nederlandse zoölogische musea blijkt dat de snavel van de wintervogels kort is en de vleugel lang, terwijl van de doortrekkende populatie de snavel juist lang is en de vleugel kort. In een diagram van vleugellengte tegen snavellengte blijken de puntenwolken van beide populaties nauwelijks te overlappen, zodat het gerechtvaardigd lijkt van twee ondersoorten te spreken. De Siberische vogels heten dan *canutus*, die van Noord-Canada en Groenland *islandicus*. In augustus en september komen beide ondersoorten in ons Waddengebied voor; adulten van *canutus* blijven echter maar kort, jongen wat langer. De terugtrek van de adulte vogels van *canutus* in mei langs onze kust is heel opvallend; ze trekken langs op het moment dat adulte vogels van *islandicus* zich rond de Ierse Zee en op IJsland concentreren. Behalve relatief kleine aantallen in vooral ons oostelijke Waddengebied pleistert *canutus* in het voorjaar echter niet in Nederland, maar vooral in de Duitse Waddenzee. Van de overige ondersoorten broedt *rufa* in de zuidelijke Canadese arctis en dit ras overwintert vooral in Vuurland (Zuid-Amerika); *rogersi* trekt vanuit onbekende broedgebieden in Centraal- of Oost-Siberië via Oost-China naar Australië en Nieuw-Zeeland; een vijfde populatie, waarvan het onzeker is tot welk ras deze behoort, broedt op Wrangel eiland (Oost-Siberië) en in het binnenland van Alaska en trekt via de Pacifische kust van Noord-Amerika naar onbekende wintergebieden.

De broedgebieden van de in Nederland voorkomende Paarse Strandlopers

M. ENGELMOER

(mede namens G. C. Boere en C. S. Roselaar)

In Nederland overwinteren slechts enige honderden Paarse Strandlopers (Meiningen 1977, *Watervogels* 2: 79-84). Daarvan overwintert tot ongeveer 30% op Vlieland. In de jaren 1971-76 zijn hier ongeveer 180 exemplaren gevangen. Gegevens betreffende vleugellengte, gewicht en rui werden verzameld ten einde de broedgebieden en trekroutes van deze soort te achterhalen. Bovendien zijn gegevens betreffende biometrie verzameld aan de hand van museummateriaal. Dit betreft zowel vogels uit bekende broedgebieden als Nederlandse wintervogels. Er werd een grote overeenkomst in maten gevonden tussen Canadese broedvogels, broedvogels van Nova Zembla en Vagach (USSR) en Nederlandse wintervogels. Deze hebben een gemiddelde vleugellengte (mm) van ($\delta\delta$) 128-130 (museum) of 130-132 (levend) en (♀♀) 132-136 (museum) of 136-139 (levend), terwijl slechts IJslandse broedvogels langere vleugels hebben en alle andere broedpopulaties kortere hebben. De meeste Paarse Strandlopers verschijnen in Nederland na voltooiing van de slagpenrui. Een paar ruierende exemplaren werden in augustus en september gevangen. Deze hadden geringere afmetingen en behoorden waarschijnlijk tot de Groenlandse of Scandinavische broedpopulaties. Ook in Oost-Schotland worden vogels met dergelijke afmetingen gevangen. Er werd geen midwinter gewichtspiek gevonden, hetgeen in overeenstemming is met Schotse overwinteraars (Atkinson *et al.* 1981, *Ornis scand.* 12: 18-27). Uitgezonderd de vogels die in mei vet opslaan voor de voorjaarstrek, kunnen verschillen in gewicht tussen de maanden verklaard worden uit optredende verschillen in lichaamsafmetingen tussen die maanden. Terugmeldingen wijzen in de richting van Canadese broedplaatsen van de Nederlandse wintervogels, alhoewel Russische broedplaatsen niet kunnen worden uitgesloten.

Aantalsschommelingen, broedsucces en sterfte van Bonte Strandlopers in het Waddengebied

T. M. VAN DER HAVE

(mede namens E. Nieboer en G. C. Boere)

Bonte Strandlopers komen jaarlijks in wisselend aantal naar het Waddengebied, waarbij het percentage juvenielen jaarlijks sterk varieert. Dit gegeven berust op de analyse van tellingen op Schiermonnikoog en vangsten gedaan op Vlieland en Schiermonnikoog.

Uit dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat de jaarlijks getelde maximale aantallen een betrouwbaarder beeld geven van de jaarlijkse aantalsschommelingen dan het jaarlijkse gemiddelde. Voorwaarde is dat telresultaten voorhanden zijn uit de periode waarin maximale aantallen Bonte Strandlopers te verwachten zijn. Voor Schiermonnikoog valt deze in de tweede helft van augustus en in september, de belangrijkste periode voor de rui van adulte vogels. Deze conclusie is gebaseerd op het feit dat de jaarlijkse schommelin-

gen in maximale aantallen op Schiermonnikoog en in Langstone Harbour, een overwinteringsgebied in Zuid-Engeland, sterk overeenkomen.

Voorts blijkt er een positief verband te zijn tussen de aantalsverandering en het percentage juveniele vogels in de periode van de maximale aantallen: de toename in de maxima is groter bij hogere percentages juveniele vogels. Echter, in sommige jaren met een laag broedsucces nemen de aantallen soms sterk af en dit kan met een verhoogde sterfte verklaard worden. Dit wordt bevestigd door het feit dat de jaarlijkse overleving, bepaald uit terugvangsten van in voorgaande jaren geringde vogels, positief gecorreleerd is met het broedsucces. De factor die zowel sterfte als broedsucces kan beïnvloeden is de conditie van de vogels, en vooral die in het voorjaar vlak voor het vertrek naar de broedgebieden. Het blijkt dan ook dat hogere gewichten in mei gepaard gaan met een groter aantal juveniele vogels in de nazomer. Dit verschijnsel treedt ook op bij de Steenloper.

De voorgaande resultaten leiden nu tot de hypothese dat voor arctische en subarctische steltlopers het vertrekgewicht in het voorjaar, bepalend is zowel voor hun broedsucces als voor hun overlevingskans. Dit werpt een geheel nieuw licht op de betekenis van de Waddenzee voor steltlopers uit het arctische en subarctische gebied.

Functionele anatomie van Drieteenstrandloper en andere strandlopers

A. F. C. GERRITSSEN

Bij strandlopers is de top van de bovensnavel opvallend bewegelijk en beide snaveltoppen bevatten een groot aantal tastzintuigjes. Bij „verkenkend” gedrag verzamelt de Drieteenstrandloper zowel visuele informatie als ook tactiele informatie (pikken). Tijdens het zoeken naar voedsel in de grond is tactiele informatie ongetwijfeld de belangrijkste. Daarnaast blijkt de Drieteen langer op een bepaalde plek te zoeken als er smaakstoffen in de bodem aangebracht zijn. Een lichtfilm (64 beelden / sec) van de Drieteen tijdens zoeken en eten, staat toe om in samenhang met voorgaande opmerkingen een aantal functionele eisen te formuleren waaraan de anatomie van de drieteen-snavel voldoet. De eisen zijn gegroepeerd naar het gedrag waarbij zij relevant zijn.

Pikken Heeft ten doel de volgende tactiele informatie te leveren: plaats (op de snavel) van de stimulus, sterkte, richting, frequentie en uitgebreidheid van de stimulus. Daarbij dienen de tastzintuigjes voldoende beschermd te zijn zonder dat hun functioneren belemmerd wordt.

Sonderen en boren Bij het zoeken in de grond moet de top van de bovensnavel een op- en neerwaartse bewegelijkheid hebben. Dit met behoud van zijwaartse stabiliteit om de grote krachten die op de snavel uitgeoefend worden tijdens het sonderen, te weerstaan. Daarnaast gelden dezelfde eisen voor de tastzin als bij het pikken.

Grijpen en positioneren van de prooi Uitgebreide tastzin, zoals onder het pikken beschreven, moet zich aan de binnenzijde van de snaveltoppen bevinden; de eisen ten aanzien van bescherming zijn hier minder

stringent. Verder moeten nu ook de bewegingen, de aard en de grootte van de prooi vastgesteld kunnen worden. Voor het positioneren van de prooi in de snaveltop wordt dit eisenpakket nog uitgebreid met de noodzaak tot een snelle coördinatie van de snavelbewegingen met de tastzininformatie.

Transport door de snavel De tong moet voldoende stijf zijn om een kleine prooi tegen de bovensnavel aan te kunnen drukken en voldoende ruw om de prooi in beweging te brengen. Het samenspel van tong en snavel moet zodanig zijn dat de prooi niet kan ontsnappen. Tactiele informatie over de plaats en beweging van de prooi is dan noodzakelijk, samen met gecoördineerde tong- en snavelbewegingen.

Bij bestudering van de snavelanatomie aan de hand van bestaande gegevens blijkt dat de strandlopers over relatief zeer grote aantallen en dichtheden tastzintuigjes in de snaveltop beschikken (Bolze 1968, *Zool. Anz.* 181: 21-343). Daarnaast bezitten strandlopers in de bovensnavel een rij naar achter wijzende stekels die ontsnapping van de prooi tegengaan (Hoerschelman 1972, *Z. wiss. Zool.* 185: 105-121).

Uit eigen anatomisch onderzoek blijkt dat: (1) de hoorlaag om de snavel dun is en daarmee voldoet aan de eisen van functioneren van de tastzin; (2) het skelet van de bovensnavel in feite uit drie stangetjes bestaat die in hun dwarsdoorsnede die vorm laten zien die de mechanica minimaal voorschrijft bij de hiervoor geformuleerde eisen; (3) de tastzintuigjes in de snaveltop liggen in kokertjes waardoor het mogelijk wordt richting, plaats en dergelijke van stimuli vast te stellen en uit de informatie van de vele kokertjes een „tastbeeld” op te bouwen dat vergelijkbaar is met een facettoeg of een krantefoto; (4) de aanwezigheid van drie typen tastzintuigjes (Herbst, Grandri, Merkel) voorziet in de waarneming van frequenties, bewegingen langs het snaveloppervlak en registratie van korte en langdurige aanrakingen; (5) de relatief grote takken van de Nervus trigeminus in de boven- en onder-snavel wijzen op een zeer goede verbinding tussen de hersenen en de snaveltastzin; (6) op 5 à 6 mm vanaf de snaveltop de hoorlaag voor het eerst aan de snavelbinnenzijde onderbroken wordt en daarmee voldaan wordt aan de eerste eis voor de aanwezigheid van smaakzin; (7) de tong aan de onderzijde verhoord is en daaraan zeker extra stevigheid ontleent.

Vergelijkend onderzoek aan een aantal strandloper-soorten lijkt de meest aangewezen methode om te trachten voor alle eisen hierboven geformuleerd, de anatomische realisatie te ontdekken.

Adressen

M. Engelhoer, Staatsbosbeheer, Postbus 20 020, 3502 LA Utrecht (huidig adres: Almastraat 1, 9716 CM Groningen)

B. Ens, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Postbus 59, 1790 AB Den Burg (Texel)

A. F. C. Gerritsen, Zoölogisch Laboratorium, Rijksuniversiteit Leiden, Postbus 9516, 2300 RA Leiden

T. M. van der Have, Biologisch Laboratorium,

Vrije Universiteit, Postbus 7161, 1007 MC Amsterdam

C. S. Roselaar, Instituut voor Taxonomische Zoölogie (Zoölogisch Museum), Universiteit van Amsterdam, Postbus 20 125, 1000 HC Amsterdam

Jan Pieter Strijbos 1891-1983

Op 10 mei 1983 overleed op 92-jarige leeftijd de heer Jan P. Strijbos, lid van de Nederlandse Ornithologische Unie (Vereniging) sinds 1919 en erelid van de afdeling Club van Nederlandse Vogelkundigen sinds 21 maart 1976 (lid vanaf 1918 of 1919). Over zijn werkzaamheden als dagbladjournalist (*De Telegraaf*), fotograaf, cineast, publicist, spreker en propagandist van de natuur- en vogelbescherming in de beste zin van het woord verschenen herdenkingsartikelen in *Vogels* (3: 133), *Vanellus* (36: 71) en *Panda* (19: 103). Daarin worden ook de onderscheidingen genoemd die hem in zijn lange en veelal blijmoedige leven welverdiend zijn ten deel gevallen: ridder in de Orde van Oranje-Nassau (1951), Heimans en Thijssseprijs (1977), Edo Bergsmapijs van de ANWB (1979), Cornelis van Doornprijs van de gemeente Rotterdam (1980) en ridder in de Orde van de Gouden Ark (1980, *Panda* 16: 152). Hier is het de plaats Strijbos' verdiensten voor de ornithologische wetenschap te belichten.

Het begon met het in 1927 verschenen eerste deel van het plaatjesalbum *Hoe heet die vogel?* van Van Delft & Zonen's Banket- en Koekfabriek te Koog aan de Zaan, gevolgd door deel 2 in 1930. Duidelijk opgezet, met strakke lijntekeningen, waarin men de architect herkent die Strijbos tot die tijd was geweest en met niet altijd geslaagde aquarellen van Hans Beers en een informatieve, maar in wezen saaie tekst, was het als avifaunistisch „handboek” niet alleen een duidelijke stimulans voor de verdere ontwikkeling van de vogelstudie in Nederland, maar ook een waarschijnlijk wel uniek gebleven onderwerp van een recensie in een theologisch vakblad door de Groningse hoogleraar A. van Veldhuizen (een stuk dat recensent overigens nooit heeft kunnen achterhalen; zie Strijbos' *Vogelvrij* (1976): 78). *Hoe heet die vogel?* verschilt wel heel erg van de sprankelende en van speurzin en verwondering getuigende geschriften en lezingen waaraan Strijbos in later jaren zijn faam te danken zou hebben. Deze aan de basis van elke wetenschap gelegen eigenschappen komen ten volle tot uitdrukking in Strijbos' boek *De Blauwe Reiger* (1935, 2e druk 1962). Het onderzoek naar het paarvormings- en broedgedrag van de Blauwe Reiger dat aan dit boek ten grondslag ligt werd gestimuleerd door een lezing van dr J. Verwey op het 6e Internationale Ornithologische Congres te Kopenhagen in 1926, gevolgd door diens baanbrekende publicatie „Die Paarungsbiologie des Fischreiher” (*Zool. Jahrb., Abt. Zool. Physiol.* 48 (1930): 1-120). *De Blauwe Reiger* is een als een avonturenroman geschreven en met opvallend fraaie en functionele foto's geïllustreerd verhaal over het broedleven van deze vogel voornamelijk in een kleine kolonie bij Sloten onder Amsterdam in de jaren 1931-34, voorafgegaan door eerdere pogingen in andere broedkolonies vanaf 1928. Strijbos en zijn vriend W. J. H. Stam legden op foto en film vast wat Verwey had beschreven en getekend. Om zijn documentaire betekenis wordt het boek met ere genoemd in G. P. Baerends & J. M. Baerends-van Roon „Ueber die Schnappbewegung des Fischreiher”, *Ardea* 48 (1960): 136-150). In zijn boek beschrijft Strijbos voorts belevenissen met Aalscholvers, Woudaapjes, Ooievaars en nog veel meer vogelsoorten die hem na aan het hart lagen. Aan de

Aalscholvers van de vooroorlogse kolonie te Lekkerkerk ontleende hij zijn brief-vignet dat hij tot het eind van zijn leven zou blijven gebruiken. Zijn speurende geest had hem reeds op jeugdige leeftijd geleid tot het maken van een eerste inventarisatie van nesten van de Ooievaar in 1910, die hij samen met zijn broer Joost op de fiets door geheel Nederland (behalve Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Limburg) uitvoerde: resultaat c. 500 bewoonde nesten. Dezelfde onderzoekende instelling bracht hem voorts op het spoor van de destijds als broedvogel bij ons nog vrijwel onbekende Kleine Plevier. Zin voor avifaunistische documentatie en romantisch gevoel voor geheimzinnigheid lijken de achtergronden te zijn geweest voor zijn belangstelling voor de Griel in de Noordhollandse duinen, zo treffend samengevat door zijn biograaf en vriend Menno Luikinga (*Vogels* 3: 133). Zelf was hij erg getroffen door zijn vondst van boomnesten van de toen bij ons als broedvogel nog zeldzame Stormmeeuw in de Bergense duinen (*Ardea* 23 (1934): 105-107, pl. VII-IX). Andere avifaunistisch belangwekkende mededelingen verschenen in *Ardea* en *Limosa*. Avontuur en speurzin leidde hem er ook toe om de vliegseilheid van reigers, later van allerlei andere trekkende vogels langs de zeereep te meten, waarvoor hij met zijn zware motorfiets een vast traject van 2270 m van het Noordezeestrand van Zandvoort afreed (*De Blauwe Reiger*: 135-136).

Voor het overige zijn zijn boeken, evenals die van zijn tijdgenoten R. J. de Stoppelaar, A. B. Wigman en Rinke Tolman, vol goede natuurromantiek, hoewel Strijbos altijd nèt iets meer gegevens verschaft dan de anderen. Van zijn talrijke boeken, waaronder met eigen foto's geïllustreerde journalistieke reisverhalen, zijn overzichten te vinden in het aan hem gewijde nummer van *het Vogeljaar* (14 (1966): 1-83) met het van vriendschap getuigende stuk van Jan Verwey „Vijfenzeventig jaar Jan P. Strijbos” (: 3-13) en het als een autobiografie te beschouwen werk *Vogelvrij* (1976; zie bespreking *Ardea* 65 (1977): 219). Het heeft Strijbos verdrotten dat zijn laatste grote boek *Viking Eilanden* (IJsland, Färöer, Shetland eilanden), waarvan het manuscript in 1978 gereed kwam, geen uitgever heeft kunnen vinden. Daarom volgt hier als besluit een passage uit het nooit gepubliceerde voorwoord dat recensent voor dit boek schreef: „Van Jan P. Strijbos verwacht de lezer geen zakelijke verhandelingen, maar wel door en door menselijke beschouwingen over de natuur en over de mensen die daarin leven. Wie van de schrijver van dit voorwoord daarom allerlei hooggestemde lofuitingen op de wetenschap in dit boek verwacht is dan ook verkeerd uit: dat zou niet bij Strijbos passen en het zou er op lijken alsof uilen naar Athene zouden moeten worden gedragen, of, beter in dit boek passend, Papegaaiduikers naar de Färöer... De synthese van de menselijke geest en de zich ieder voorjaar op onbegrijpelijk uitbundige wijze verjongende noordelijke natuur is de grondtoon van dit „echte Strijbos-boek”.

Om Strijbos nog beter te leren kennen leze men de treffende afscheidsrede die door zijn dochter Hilde (mw. H. M. van der Stelt-Strijbos) bij de crematieplechtigheid werd uitgesproken (*Vogeljaar* 31: 134-135).

K. H. Voous